

tenkitleriyle çekimser kalıyorlardı. Bundan dolayı cihanşümül bir siyasetin gelişip yerleşmesi için gerekli olan fikrî derinlik ve dinamizm sağlanamamıştır. Ayrıca geleneksellikten kurtuluş mümkün olmamış, İslâm dünyasının içinde bulunduğu çıkmazlara karşı güçlü bir alternatifin fikrî temelleri yeterince gelişememiştir. Aynı şekilde muhtelif İslâm memleketlerinde bağımsız olarak ortaya çıkan dinî-siyasî fikir hareketleriyle bir irtibat kurulamamış ve benzer hedeflere yönelik sağlanamamıştır. Bu bakımdan denilebilir ki İslâm dünyasında bu kabîl gelişmeleri şekillendiren şey genelde tepki anlayışı olmuş, siyasî ve entelektüel saldırılara karşı savunma içgüdüsüyle ortaya çıkmıştır.

Bununla birlikte II. Abdülhamid döneminde İslâm âleminde ortak bir şuurun uyandığı inkâr edilemez. Doksanıç Harbi'nden itibaren Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren milletlerarası gelişmelerde, özellikle de 1890'lardaki Ermeni olayları ile Osmanlı-Yunan Savaşı'nda dünya müslümanlarının ortaya koyduğu tepki ve Hicaz demiryolu projesinde sergilenen olağan üstü dayanışma söz konusu şuurun göstergeleri olmuştur. Bu hususta II. Abdülhamid'in gerek şahsiyet olarak gerekse bizzat gelişmeleri yönlendiren kişi sıfatıyla merkezî konumda bulunduğu açıktır. Nitekim daha sonra Osmanlı idaresini ellerine alan İttihatçılar bu durumu itiraf etmek zorunda kalmışlar ve onun siyasetinin mirasından faydalanma yoluna gitmişlerdir. Trablusgarp ve Balkan savaşlarında İslâm âleminde destek alabilmek için ittihâd-ı İslâm'a yapılan vurgular, I. Dünya Savaşı'ndaki cihâd-ı ekber ve cihâd-ı mukaddes ilânlarıyla en üst düzeye çıktı. Ancak bu dönemde neredeyse İslâm dünyası diye bir güç kalmamıştı. Millî Mücadele sırasında da dünya müslümanlarına birlik ve dayanışma mesajları gönderilerek destek olmaları istenmiştir. Bu çağrılara karşılık özellikle Orta Asya ve Hindistan müslümanlarından önemli miktarda malî yardımın Türkiye'ye ulaştığı bilinmektedir. Hilâfetin ilgasından sonra (3 Mart 1924) ittihâd-ı İslâm bir politika olarak artık gündemden çıkmış, bunun yerine bağımsızlığını kazanan müslüman ülkeler arasında dinin özündeki dayanışma duygularının da yardımıyla oluşturulacak ilmî, iktisadî, kültürel ve siyasal organizasyonlarla iş birliği ve yardımlaşma imkânlarının hazırlanması hedeflenmiştir. İslâm Konferansı Teşkilâtı bunlardan biridir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, *Nâme Defteri*, nr. 6, 9; BA, İrade - Dahiliye, nr. 16634, 61867, 88085, 95690, 96880; BA, Y.EE, 9-1198-72-4; 9-2006-72-4; 9-2008-72-4; 11-1763-130-5; 11-1765-120-5; 14-253-126-8; 14-1623-120-10; 15-553/594-93-38; 36-139/9-139-XVII; 94/14-94-44; I, 156/XXVI-156-3; BA, Y.A. HUS, nr. 160/97, 161/7, 163/33, 164/92, 202/81, 212/60, 240/73, 256/89, 352/111, 353/23, 377/80, 1549/33; India Office Records, L/P&S/3/406, L/P&S/7/103, nr. 496; L/P&S/3/425, nr. 3671; Public Record Office, FO, nr. 78/3086; FO, nr. 424/106; FO, nr. 78/2988; FO, nr. 881/4341; FO, nr. 881/2621 (Correspondence Respecting the Religious and Political Revival among Muslims 1873-1874); National Archives of India, FO. Sec. F. Oct. 1897, nr. 229-231; FD. Sec. E. April 1898, nr. 171; Çorlulu Esad, *İttihâd-ı İslâm*, İstanbul, ts.; Tahsin Paşa, *Abdülhamid'in Yıldız Hatıraları*, İstanbul 1931; Abdülhamid, *Siyasî Hatıratım* (trc. H. Salih Can), İstanbul 1984; a.mlf., *Devlet ve Memleket Görüşlerim* (haz. A. Alâaddin Çetin - Ramazan Yıldız), İstanbul 1976; R. H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire*, New York 1953; Mehmet Hocaoğlu, *Belgeler: Abdülhamid Han'ın Muhtıraları*, İstanbul 1975; Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid: Hatıralarım*, İstanbul 1986; Orhan Koloğlu, *Abdülhamid Gerçeği*, İstanbul 1987; Gökhan Çetinsaya, *II. Abdülhamid Döneminin İlk Yıllarında İslâm Birliği Hareketi: 1876-1878* (yüksek lisans tezi, 1988), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; M. Kemal Öke, *İngiliz Casusu Prof. Arminius Vambery'nin Gizli Raporlarında II. Abdülhamid ve Türkiye*, Ankara 1989; J. Landau, *The Politics of Pan-Islamism, Ideology and Organisation*, London 1990; Ş. Tufan Buzpinar, *II. Abdülhamid İslam and the Arabs, The Cases of Syria and Hicaz: 1878-1882* (doktora tezi, 1991), Manchester Üniversitesi; Cezmi Eraslan, *II. Abdülhamid ve İslâm Birliği*, İstanbul 1992; Mümtaz'er Türköne, *Siyasî İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, İstanbul 1991; J. Schmidh, *Through The Legation Window: 1876-1926*, İstanbul 1992, s. 49-142; Ufuk Gülsoy, *Hicaz Demiryolu*, İstanbul 1994; Azmi Özcan, *Pan-İslamizm: Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)*, Ankara 1997; a.mlf., "Sultan II. Abdülhamid'in Pan-İslam Siyasetinde Cevdet Paşa'nın Tesiri", *Ahmet Cevdet Paşa*, Ankara 1997, s. 143-150, 546-554; a.mlf., "Şeyh Süleyman Efendi Bir Double Agent mi İdi?", *TT*, sy. 100 (1992), s. 12-16; a.mlf., "Hilâfet", *DİA*, XVII, 546-553; Selim Derinçil, *The Well Protected Domains*, London 1998, s. 16-44, 135-176; M. Naem Qureshi, *Pan-Islam in British Indian Politics*, Leiden-Boston-Köln 1999; a.mlf., "Bibliographic Soundings in Nineteenth Century Pan-Islam in South Asia", *IQ*, XXIV/1-2 (1980), s. 22-34; D. E. Lee, "The Origins of Pan-Islamism", *American Historical Review*, XLVII/2, Washington 1942, s. 278-287; A. Reid, "Nineteenth Century Pan-Islam in Indonesia and Malaysia", *JAS*, XXIV/2 (1967), s. 267-283; N. Rahman Farooqi, "Pan-Islamism in the Nineteenth Century", *St. J*, LVII/4 (1983), s. 283-296; Mehrdad Kia, "Pan-Islamism in Late Nineteenth Century Iran", *MES*, XXXII/1 (1996), s. 30-52.

AZMİ ÖZCAN

İTTİHÂD-I MUHAMMEDÎ CEMİYETİ

3 Nisan 1909'da
İstanbul'da kurulup kısa süre sonra
kapatılan siyasî fırka.

Cem'iyet-i Muhammediyye olarak da adlandırılan fırka, Otuzbir Mart Vak'ası'ndan (13 Nisan 1909) on gün kadar önce İstanbul'da kuruldu. Kurucusu Derviş Vahdetî, yayın organı *Volkan* gazetesidir. Ancak *Volkan* gazetesinin 70. sayısında, "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin târihi-i teessüsü, üç yüz yirmi yedi senesi Muharremül-harâmının on beşinci Cumartesi gününden (18 Safer 1327 / 26 Şubat 1324 / 11 Mart 1909) itibar olunmuştur" denilmektedir. Fırkanın, sayısı yirmiyi aşan kurucu ve merkez idare meclisi üyeleri arasında Feyzullah Efendizâde Mehmed Sâdık Efendi, Beyazıt dersiâmlarından Mehmed Emin Hayretî, Fâtih dersiâmlarından Divrikî Kadızâde Abdullah Ziyâeddin Efendi ve Bedüzzaman Said Nursi gibi isimler de bulunuyordu (*Volkan*, nr. 75, 23 Safer 1327 / 3 Mart 1325 [16 Mart 1909]).

4 Şubat 1324 (17 Şubat 1909) tarihli 48. sayısından itibaren başlığının altında, "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin mürevvic-i efkâridir" yazısıyla çıkmaya başlayan *Volkan*'daki yazılardan anlaşıldığına göre cemiyet, başlangıçta daha çok dinî duygulara hitap eden ve Osmanlı'yı yüceltme gayretlerinin yanında dünya müslümanları arasında birlik ve yardımlaşma sağlamayı hedef alan milletlerarası bir oluşumun İstanbul şubesi olarak düşünülmüş, daha sonra müstakil bir siyasî fırka haline dönüşmüştür. Nitekim İstanbul'da kurulacak bir mason locasına karşı, bu isim altında bir teşekkül geliştirmek isteyen bazı kişilerin Vahdetî'ye yaklaşarak kendisini ve *Volkan*'ı kazanmaya çalıştıkları, ancak Vahdetî'nin bu kişilere güven duymadığı için onlardan ayrıldığı, bununla birlikte İttihâd-ı Muhammedî ismini çok beğenerek bu isimle bir siyasî fırka kurmaya karar verdiği bizzat kendisi tarafından açıklanmaktadır (*Volkan*, sy. 66, 67, 68, 69, 70). Gazetenin 36. sayısında geçen (14 Muharrem 1327 / 5 Şubat 1909), "Cem'iyet-i Muhammediyye-i uzmanın merkez-i aslîsi Medîne-i Münvere ve Dersâdet ve Mısır'da olduğu gibi aktâr-ı İslâmiyye'de de şubeleri derdest-i küşâd bulunduğu ... istihbar kılınmıştır" şeklindeki haber gelişmelerin başlangıcındaki durumla ilgili bir ilândır.

İTTİHÂD-I MUHAMMEDÎ CEMİYETİ

Fırkanın siyasî programına esas olan 3 Mart 1325 (16 Mart 1909) tarihli beyan-nâmede cemiyetin kapılarının herkese açık olduğu, şer'-i şerif dairesinde hareket edileceği, fakat kendilerine katılmamakla kimsenin dinine bir zarar gelmeyeceği, fırkasız meşrutiyetten hiçbir zaman matlûp olan semerenin elde edilemeyeceği, ancak ahkâm-ı şer'iyeye ve kanuniyeye muhalif olan cemiyet ve fırkalara katıyen mûsamaha edilmeyeceği gibi hususlara yer verilmiştir. *Volkan*'ın aynı nüshasında yer alan cemiyet nizamnamesinin 1. maddesinde cemiyetin reisinin Hz. Muhammed Mustafa olduğu, 3. maddesinde cemiyetin amacının "memâlik-i hilâfette ve sâir bilâdda mütemekkin anâsır-ı muhtelif-e-i İslâmiyye'nin tehzîb-i ahlâkına ve ictimâî terakkiyatına bâis-i yegâne olan Kur'an-ı Kerîm'in, şerîat-ı mutahharanın ilâ yevmi'l-kıyam te'mîn-i devâmına sa'y ü gayret eylemek" bulunduğu, 4. maddede cemiyetin faaliyet alanının bütün İslâm topraklarını içine aldığı ifade ediliyordu (bundan yaklaşık bir ay önceki 48. sayıda yayımlanan cemiyetin başlangıç dönemine ait nizamnamesinde 1. madde yer almamaktadır).

Gerek *Volkan*'daki yazılar gerekse parti programı ve tanıtımı öncelikle ilmiye mensuplarına hitap etmekle birlikte cemiyet daha çok halk ve askerler arasında taraftar buluyordu. Ancak bu hareket diğer İslâmcı çevrelerin muhalefetiyle karşılaşmış, *Sırât-ı Müstakim*, *Beyânül-hak* gibi gazeteler fırkayı sert bir dille eleştirmiş ve onu bir "i'tizâl" (sapma, ayırmacılık) olarak değerlendirmişti (Kara, s. 218-222). Buna karşılık başta Derviş Vahdetî ve Said Nursi olmak üzere *Volkan* yazarları ısrarla bu hareketin bir i'tizâl değil bir hizmet vesilesi sayıldığını, fırka-laşmanın tefrika olmadığını söyleyerek kendilerini savunmuşlardır.

Derviş Vahdetî ve diğer *Volkan* yazarları, II. Meşrutiyet'in ardından dönem şartlarına uygun olarak başlangıçta İttihat ve Terakkî Fırkası'nı desteklemişlerse de daha sonra İttihatçılar'ın hürriyetleri kısıtlayıcı uygulamalarını ve diğer politikalarını eleştirmeye başlamışlar. İttihatçılar da onları istibdat ve irtica taraftarlığı ile suçlamışlardır. Nitekim *Tanin* gazetesinde çıkan böyle bir suçlamaya *Volkan*, şeriat talebinin esasen meşrutiyet talebi demek olduğunu belirterek cevap veriyordu (nr. 63, 11 Safer 1327 / 19 Şubat 1324 [4 Mart 1909]).

İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin ilân edilışinden kısa bir süre sonra Otuzbir

Mart Vak'ası patlak verince bu hadiseye karışan askerlerin elinde İttihâd-ı Muhammedî'nin açılış gününde dağıtılan bayraklardan bulunması, dikkatleri cemiyete ve Derviş Vahdetî'ye yöneltti. *Volkan*'ın 104. sayısında (1 Nisan 1325 / 14 Nisan 1909) yer alan ve II. Abdülhamid'i İttihatçılar'ın bulunmadığı tarafsız bir kabine kurmaya davet eden Vahdetî imzalı açık mektup halkı ve askerleri tahrik edici bulundu. Derviş Vahdetî 25 Mayıs'ta tutuklandı ve Otuzbir Mart'a sebebiyet verenlerden sayılarak cemiyet mensubu on iki arkadaşıyla birlikte 19 Temmuz 1909'da idam edildi (mahkeme kararının metni için bk. Bayar, II, 383-384).

İttihâd-ı Muhammedî hareketinin Otuzbir Mart Vak'ası'ndaki rolü hakkında çok farklı değerlendirmeler yapılmıştır. İttihat ve Terakkî kaynakları, Derviş Vahdetî ve İttihâd-ı Muhammedî'yi doğrudan sorumlu tutarken diğer bazı kaynaklar İngiltere ile ilişkisinden söz etmektedir. Meselâ Yusuf Hikmet Bayur, müslümanlar hakkında "Muhammedî" tabirini hıristiyanların kullandığı gerekçesiyle bu hareketin Batılı bir sömürgeci devletle bağlantılı olabileceğini kaydetmektedir (*Türk İnkılabı Tarihi*, I/2, s. 136). II. Abdülhamid'in Mâbeyn başkâtiplerinden Ali Cevad Bey de Vahdetî'nin *Volkan*'ı çıkarmak için Abdülhamid'den para istediğini, fakat "atlatıldığını" ifade ederek bundan kaynaklanabilecek bir kızgınlığı ima etmektedir (*İkinci Meşrutiyet'in İlanı*, s. 45-46). İttihâd-ı Muhammedî'nin kuruluşunu İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na bildiren 6 Nisan 1909 tarihli İstanbul büyükelçiliği yazısında ise oluşumun mahiyetinin o anda tam olarak anlaşılmadığı, gazetelerin bu konuda sessiz kaldığı belirtilmektedir (PRO.FO, 421/250).

BİBLİYOGRAFYA :

Volkan Gazetesi: 1908-1909 (haz. M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul 1992; PRO.FO, 421/250; 195/2363, "Annual Report for Turkey 1909"; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler: 1859-1952*, İstanbul 1952, s. 270-275; Ali Cevat, *İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi* (haz. Faik Reşit Unat), Ankara 1960, s. 45-46; Celâl Bayar, *Ben de Yazdım*, İstanbul 1965-66, I, 180-185; II, 344-356, 380-392; Sina Akşin, *31 Mart Olayı*, İstanbul 1972, s. 39-45, 121-122, 219-224; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, İstanbul 1983, I/2, s. 135-136; İsmail Kara, *İslâmcıların Siyasî Görüşleri*, İstanbul 1994, s. 66, 185-186, 218-222; Mustafa İslamoğlu, *İttihâd-ı Muhammedî Hareketi*, İstanbul 1998; Feroz Ahmad, "İttihâd-ı Muhammedî Djem'iyeti", *EP* (İng.), IV, 283-284; Zekeriyâ Kurşun - Kemal Kahraman, "Derviş Vahdetî", *DİA*, IX, 199-200.

AZMİ ÖZCAN

İTTİHÂMÜ'r-RÂVİ

(إتهام الراوى)

Yalan söylediği bilinen bir râvinin hadis rivayetinde de bunu yapabileceğine ihtimal verilmesi; adâlet yönünden râviyi cerh sebeplerinden biri (bk. KİZB).

İTTİHAT ve TERAKKÎ CEMİYETİ

1908 İhtilâli'ni düzenleyen ve bu tarihten itibaren 1918'e kadar devletin yönetiminde birinci derecede rol oynayan siyasî cemiyet.

Osmanlı İttihat ve Terakkî Cemiyeti, 1889-1918 döneminde birbirinden çok farklı organizasyonlar şeklinde faaliyet göstermiş olup isim benzerliği dışında gerek örgütsel yapı gerek üyelerinin niteliği ve gerekse ideolojik açılardan büyük farklılıklar gösteren bu cemiyetlerin ayrı ayrı tahlili daha uygundur.

Osmanlı İttihat ve Terakkî Cemiyeti (1889-1902). Jön Türk hareketinin değişik muhalefet unsurlarını uzun süre çatısı altında barındıran bu örgütün temelleri, 2 Haziran 1889 tarihinde dört Mekteb-i Tibbiyye-i Şâhâne öğrencisi tarafından atıldı. İbrahim Temo'nun öncülüğünde Abdullah Cevdet, İshak Sükûti ve Mehmed Reşid, İttihâd-ı Osmânî adında bir cemiyetin kurulması için görüş birliğine vardılar ve daha sonra bu okul ve diğer Osmanlı eğitim müesseselerindeki çok sayıda öğrencinin katılımıyla örgütün üye adedini hızla arttırdılar. Cemiyet kurucuları en önemlileri Hamamönü (Hatab Kıraathanesi) içtimai, Midhatpaşa bağı (Onikiler) içtimai ve Rumelihisarı (Boğaziçi) içtimai olan çeşitli toplantılarla bir yandan üye sayısını arttırmaya, öte yandan etkin bir örgüt yapısı oluşturmaya gayret gösterdiler. Bu alanda esas olarak Carbonari Cemiyeti ve Rus nihilistlerinin örgütlenme modelleri temel alınıp öğrenciler hücreler biçiminde teşkilâtlandılar. Hareketin bu dönemdeki faaliyeti, yurt dışında basılan gizli gazetelerin eski sayılarının öğrencilere okutulması ve Nâmık Kemal ile bazı arkadaşlarının eserlerinin el yazısıyla çoğaltılarak dağıtılmasının ötesine gitmedi. 1894'te Mekteb-i Tibbiyye-i Şâhâne'nin diğer askerî mekteplerle aynı çatı altında birleştirilerek Zeki Paşa'nın yönetimine verilmesi cemiyet hakkındaki ilk kapsamlı soruşturmanın açılma-